

William-Adolphe Bouguereau (1825-1905)'nun – "Homer and his Guide (1874)" isimli Homeros'un tanrıçaların kutsal dağı olarak kabul edilen Kaz (Ida) dağında dolaşırken etrafını köpeklerin sardığı anı tasvir eden tablosu.

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Bu Coğrafyanın Paganistleri

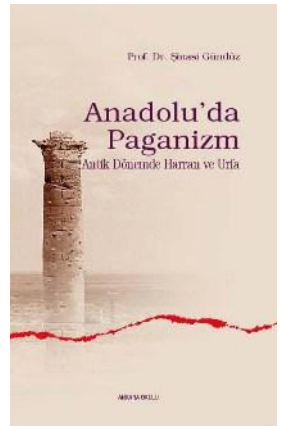
Anadolu'da Paganizm, Antik Dönemde Harran ve Urfa

Prof. Dr. Şinasi Gündüz

Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, 144 s.

Kuzey Mezopotamya denilince, Türkiye'de yaşayan insanların pek çoğunun aklına Harran ovası ve GAP gelecektir. Türkiye'nin en büyük enerji ve tarımsal yatırımı olan GAP'ın bölge ve ülke için önemli olduğu ve bölgenin çehresini değiştireceği/değiştirmekte olduğu bir vakıadır. Yıllardır suya hasret topraklar suyla birlikte aynı zamanda kavurucu sığağa direnmeye çalışan yemyeşil meyve ağaçlarıyla da tanışmaya başlamıştır. Kimbilir belki 5-10 yıl sonra ovanın büyük bir bölümü meyve fidanlarıyla kaplanır. Tarih boyunca iki nehir arasında kalan bu bölge yerleşime elverişliliği ve geniş tarım alanlarıyla insanlar için bir cazibe merkezi olmuşlardır.

Ancak bölgenin tek özelliği bu tarımsal yapısı değildir. Bölgeyi asıl önemli kılan içinde bulunan ve kendi tarihlerinde birer kültürel merkez olma özelliği taşıyan tarihi şehirleridir. Bu önemli şehirlerden ikisi

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi
cilt 6 sayı 1 Ocak – Nisan 2009

bugün de hala bölgenin en önemli şehirlerinden birisi olan Urfa ile şimdilerde küçük bir kasaba görüntüsündeki Harran'dır.

Urfa'ya nazaran çok daha eski bir yerleşim yeri olan Harran'ın tarihte ilk olarak kimler tarafından kurulduğu tam olarak bilinememekle birlikte MÖ üçüncü bin yılın ilk yıllarından itibaren Mezopotamya'nın güneyinde yer alan Sümerlilerin Ur şehriyle birlikte Ay kültürünün merkezi konumunda olduğu bilinmektedir. Nitekim Sin, Nikkal ve Nusku'l'a ev sahipliği yapan Ehulhul (e-hulhul)'un kuruluşu MÖ üçüncü bin yılın ortalarına (MÖ 2400-2300) dayanmaktadır.¹ Edessa, Orhay ya da bugünkü adıyla Urfa şehri MÖ dördüncü yüzyılda Seleukos hanedanı tarafından bir garnizon kenti olarak kurulan bir yerleşim yeridir. Kurulduğu tarihten itibaren Harran'ın gerek paganist kültüne ve gerekse siyasal konumuna ciddi anlamda rakip olan Urfa, MS üçüncü yüzyılda Kral VIII. Abgar'ın (öl. MS 212) Hıristiyan olması sonucunda MS III. yüzyıl başlarında Urfa ilk Hıristiyan site devleti olmuş ve "kutsal şehir" olarak anılmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm Harran'ın siyasal anlamda Urfa'nın gerisinde kalmasına neden olmuşsa da Harran önceden olduğu gibi asıl üstünlüğünü dinsel ve kültürel anlamda korumaya çalışmış ve paganist kültürünün yanı sıra felsefe okuluyla da bir merkez olma özelliğini özellikle 6. yüzyıldaki İslami döneme kadar sürdürmüştür. Harran, çok erken dönemlerde Hz. Ömer döneminde İslam topraklarına katılmış olmakla birlikte paganist yapısını Moğollar tarafından yıkıldığı 13. yüzyıla kadar devam ettirmiştir.

Rakibi Hıristiyan Urfa'ya nispetle Müslümanlarla sıcak ilişkiye giren Harranlılar İslam devletlerinde iyi muameleyle karşılaşır- lar. Sahip oldukları kültürel zenginlik Müslümanların dikkatini çeker ve Müslümanlar Harran'ın felsefi birikiminden istifade eder- ler. Harran, İslam dünyasına yaptığı etki kadar aynı zamanda Müslümanlardan da ciddi anlamda etkilenir ve Ortaçağda Harran

---

¹ Jamie Robert Novotny, *Ehulhul, Egipar, Emelamana, and Sin's Akitu-House: A Study of Assyrian Building Activities at Harran*, (A thesis for the degree of Doctor of Philosophy), Middle Eastern Civilizations University of Toronto, Toronto – Canada, 2003, ss.2-5.

paganizmde monoteist eğilimler görülür. Kuşkusuz monoteist eğilimlerin tek etkeni Müslümanlar olduğunu söylemek zor ancak İslam'ın etkisi de yadsınamaz.

Harran ve Harran'ın dinsel geleneği üzerine her ne kadar klasik İslami kaynaklarda atıflar bulunsa da günümüzde yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu, Kanada'ya varana kadar bazı batı ülkelerinde yapılmıştır. Şehristani, Mesudi, İbn Nedim gibi İslam alimlerinin onca ilgisine karşın sonraki dönemlerde Harran adeta Urfa karşısında kaybettiği kültürel ve siyasal üstünlüğüyle birlikte ilgisizliğe terk edilmiştir. Harran kültürünün önemli mekanlarından olan Soğmatar harabeleri bu ilgisizlik sonucunda unutulmuş ve yine batılılarca adeta yeniden keşfedilmiştir. Bu keşfin bir nişanesi olarak da Soğmatardaki mağaraya, burasıyla ilgili ilk araştırmaları (1906'da) yapan H. Pogonom'un adı verilir: "Pogonom mağarası". Günümüzde tekrar kısmen turistik gerekçelerle kısmen bilimsel kaygularla Harran'la ilgilenilmeye ve Harran'ın tarihi, sosyal ve kültürel yapısı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. 2006 yılında Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen Harran Okulu Sempozyumu yöreye ilgilenen araştırmacıları buluşturmasının yanı sıra farklı bilim dallarındaki araştırmacıların yöreden haberdar olarak ilgilenmelerini sağlamıştır.

Son yıllardaki Harran'a dönük güzel çalışmalar arasında öne çıkan bir çalışma da Şinasi Gündüz'ün "Anadolu'da Paganizm: Antik Dönemde Harran ve Urfa" adlı çalışmasıdır. Harran Sabiileri, Harran ve Urfa üzerine birçok makaleye imza atan yurtiçi ve yurtdışında çok sayıda sempozyumda bildiriler sunan Gündüz bu çalışmasında salt Harran dinsel geleneğini ele almak yerine uzun dönemler boyunca birbirine rakip olan iki şehrin, Harran ve Urfa'nın paganist geleneklerini bir arada inceliyor. Urfa'nın Hıristiyanlığı ilk kabul eden site devleti olması ona tarihte farklı bir kimlik kazandırmış, Hıristiyanların kutsal şehirlerinden birisi haline gelmiş ve sanki paganist bir geçmiş yokmuş gibi bir algıya yol açmıştır. Gündüz'ün çalışması bu yönüyle Urfa'nın zamanla monoteist geleneklerle özdeşleştirilen paganist geçmişine ve kalıntıla-

rına ışık tutmaktadır.

Urfa ve çevresinde etkin olan Atargatis kültüründe kutsal göl/havuz ve buralarda yaşayan balıkların kutsallığı önemli bir yer tutmaktadır. Bugün de Urfa'da tarihsel olarak Hz. İbrahim'le ilişkilendirilmesi oldukça zor olan "kutsal balıklı göl" vardır. Atargatis kültürü hakkında detaylı bilgiler veren Gündüz, geleneksel balıklı göl inancını da inceleyerek okuyucunun sorgulama yapmasına imkan sağlamaktadır.

Anadolu'nun paganist geleneği şu ya da bu şekilde bazen kimlik değiştirerek bazen mahiyet değiştirerek farklı inançlar içinde yaşamını sürdürmektedir. Bu yüzden bölge ve paganist geçmiş üzerinde yapılan çalışmalar kendi inançlarımızı da daha iyi tanımamıza ve sorgulamamıza yardımcı olacaktır.

Üç bölümden oluşan eserinde Gündüz öncelikle Paganizm kavramı üzerinde duruyor. "Monoteist Gelenekler ve Paganizm" kısmında paganizmle monoteist gelenekler arasındaki ilişkileri incelerken bir sonraki kısımda geleneksel paganizmin özelliklerini ortaya koymaktadır. Harran ve Urfa'yı anlamak için hayati önem taşıyan Paganizm kavramını açıklamanın bir adım ötesine geçen Gündüz, son olarak "Neopaganizm" başlığı altında kurumsal dinsel geleneklere muhalefeti içinde barındıran, günümüzde ABD, Kuzey Amerika ve bazı Avrupa ülkelerinde görülen paganizm hareketini incelemektedir. Adeta Paganizmin Monoteizmin bir öncülüğü olduğunu savunan ilerlemeci din anlayışının bütün tezlerini altüst edercesine politeizmi/çok tanrıcılığı savunan bu akım mensupları Hıristiyanlık öncesi (özellikle Avrupa'daki) dinsel inanç ve ritüelleri ihya etmelerinin yanı sıra doğayla uyumu gözetten, bireysel özgürlükleri ve farklılıkları öne çıkaran, her tür dini kurumsallaşmanın karşısında duran tavırlarıyla dikkat çekmektedirler. Bu yönleriyle geçmişte Harran ve Urfa örneğinde olduğu gibi çok büyük paganist mabedler ve kült mekânları inşa eden öncüllerinden ayrılmaktadırlar.

Eserin ikinci bölümü Harran paganizmi ve son bölümü de an-

tik dönemdeki Urfa paganizmine ayrılmıştır. Küçük hacmine karşın oldukça dolu bir muhtevaya sahip olan eser bugün Anadolu'da oldukça yaygın olan ve batıl inançlar olarak adlandırılan birçok uygulamanın temelinin Eski Türk inançlarıyla birlikte Anadolu'nun eski pagan gelenekleri olduğunu göstermektedir.

Gündüz'ün dikkat çektiği önemli hususlardan birisi de çok erken dönemlerde Hıristiyan egemenliği altına giren Urfa'daki pagan geleneklerine karşı açılan savaştır. Hıristiyanlığın siyasal bir güç halinde topluma egemen olmasıyla farklı inançlara yasaklama getirilmesi ve farklı inanç mensuplarının zorla dönüştürülmesinin tarih boyunca dünyanın değişik yerlerinde görülen bir durum olarak karşımıza çıktığını ifade eden Gündüz, buna karşılık olarak Harran'daki Paganist geleneğin 13. yy.'daki Moğol istilasına kadar varlığını devam ettirdiğini belirtir.

Eser, Harran ve Urfa'nın dinsel geleneklerine dikkat çekici ve bölgenin önemini göstermekle birlikte bu eserin Anadolu'nun diğer paganist gelenekleri üzerine yapılan çalışmalarla desteklenmesi gerekmektedir. Eser üst başlığına bakıldığında sanki Anadolu'daki bütün paganist gelenekleri inceliyormuş izlenimi verse de alt başlığındaki "Urfa ve Harran" ifadesiyle konu sınırlandırılmış. Anadolu, Mezopotamya ve Ortadoğu merkezli gerek paganist ve gerekse monoteist ya da düalist dinsel gelenekleri hakkında yapılan çalışmalar son derece önem arz etmektedir. Kültürel birikimin ve senkretik yapıların açığa çıkarılması ve batıl inanç kabul edilen birçok inancın kökeninin görülmesi açısından bu çalışmalar önemlidir. Ve her şeyden önemlisi batılılardan daha fazla kendi yaşadığımız mekanların tarihi ve kültürel geçmişlerini öğrenmek için bu tarz güzel çalışmalara ihtiyacımız var.

Cengiz BATUK

(Y.Doç. Dr. OMÜ. İ.F.)

The Myth of The Goddess: Evolution of an Image,

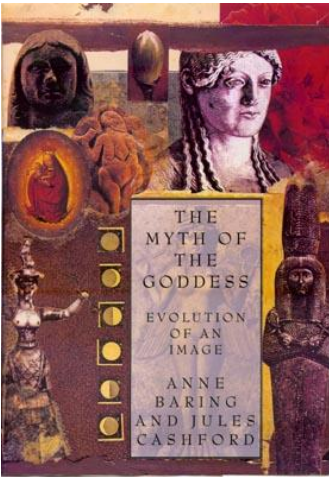
Anne Baring & Jules Cashford,

Arkana Penguin Books, London 1991, 782 s.

Tanrıça Miti (The Myth of the Goddess) kitabını değerlendirmeye başlamadan önce eserin değindiği geniş konu yelpazesi ve okuru derinden düşünmeye sevkeden farklı boyutlardaki tartışmalarıyla üzerinde yapılacak tanıtım ve tenkitleri güçleştirecek bir hüviyete sahip olduğun söylemeliyiz. Bununla birlikte Baring ve Cashford'un ortak çalışması olan bu eser, tanrıça kavramı üzerine yapılmış en kapsamlı çalışma olma özelliğine sahiptir. Eserin öne çıkan bir diğer ayırt edici yönü de yazarların tanrıça kavramına mitoloji, arkeoloji ve tarih gibi bilimlerin yanı sıra feminizm gibi günümüz düşünce akımlarını dikkate alarak yaklaşmış olmalarıdır.

Konuya ilişkin sistemli bir bilgi sunma çabasının ötesinde, 'Evolution of an Image' "Bir İmajın Tekâmülü" alt başlığını taşıyan eser, her ne kadar indirgemeci bir nitelik taşısa da bir tarih okumasına örnek teşkil etmektedir. Aslında kitabın tam anlamıyla feminist bir tarih okumasının ürünü olduğunu söylemek de müm-

kündür. Eser, tarihin başlangıcından günümüze kadar coğrafi ve sosyo-kültürel açıdan birbiriyle ilgisi olmayan kültürlerde aralarında paralellik keşfettikleri tanrıça mitlerini incelemekle kalmayıp, bu tanrıça ve mitlerin tarihsel süreç içerisinde muhtelif topluluklarda nasıl yer edindiklerini, birbirleriyle olan benzerliklerini ve ilişkilerini bilhassa; iddia edilenin aksine tarihin belli bir döneminden itibaren tanrıçaların güçlerinin azalmadığı ya da tamamen ortadan kaybolmadıklarını, değişen imajlarıyla Yahudi ve Hıristiyan geleneğinde hayatiyetlerini nasıl sürdürdüklerini

anlatmaya çalışmaktadır.

Yazarlar, kitabın birinci bölümünü Ana Tanrıçalara ve sevgili-oğullarına ayırmaktadır. Yine kitapta Ana tanrıça ve sevgili-oğullarıyla ilgili mitlerin ilişkilendirildiği 'ayın' hallerine dair fenomenolojik açıklamalar dikkate değerdir. Bu bölümde, tanrıçaların ilk izlerini buldukları MÖ 25.000'den başlayarak, ilerleyen çağlarda onların değişen formları ve anlamları üzerinde durulmaktadır. Gökyüzü, yeryüzü ve sularla bağlantılı olan tanrıçaların, boğa, yılan, mağara, çifte balta ve labirent gibi sembollerinin de açıklamalarına bu kısımda yer verilmektedir. Buna ilaveten, yaşam formlarının içerisinde hem içkin hem de aşkın olarak var olduklarını nitelendirdikleri tanrıçaların hükmettiği doğum, ölüm ve yeniden doğuş çemberinde üstlendikleri önemli roller de vurgulanmaktadır. Yazarlar, kitaptaki bu fenomenolojik yaklaşımları ilerleyen sayfalarda daha sistemleştirerek somut örneklerle destekleme cihetine gitmektedir. Mezopotamya'dan İnanna\İştär, Mısır'dan İsis, Babil'den Tiamat ve Yunan dünyasından Gaia, Hera, Artemis ve Athena örnekleriyle tanrıçaların bu toplumdaki fonksiyonları üzerinde durularak, bu toplumlar açısından tanrıça kültürünün önemi bir kez daha vurgulanmaktadır. Yazarlar, zikredilen medeniyetlerdeki birçok tanrıça arasından öne çıkan bu tanrıçaların birer arketipi temsil ettikleri üzerinde durmakta ve fikirlerini Batı'da bu meyanda görüş bildiren yazarlardan alıntılarla desteklemektedirler.

Kitaba göre, tanrıçaların etki alanı gökyüzünden yeryüzüne, yeryüzünden de yer altı dünyasına kadar geniş bir alana yayılmaktaydı. Tanrıçaların daha etkin olduğu erken dönemlerde, onlar kozmik bir rahim ve hayatın ritmik nabzıydı. Daha da önemlisi tanrıça kültüründe; doğadan kendimizi kopardığımız bu zamanların aksine, tabiatla ruh iç içe olarak algılanıyordu, doğa hükmedilmesi gereken değil, içindeki ruhun keşfedilmesi gereken bir fenomendi. İnsanlar bu hem içkin hem de aşkın boyutu tanrıça kültürü aracılığıyla tecrübe etmekteydi. Ayrıca kitapta tanrıçalar için kullanılan birden çok sıfat ile de onların hem karmaşık, hem de zıt kutuplu

(hem var eden, hem yok eden) niteliklerine değinilmektedir. Öte yandan, tanrıçalar, varlıklarıyla bu zıtlığın birliğini de temsil ediyordu. Örneğin, İnanna\İştâr hem aşk, hem savaş, hem de yukarı ve aşağının tanrıçasıdır. Yine Mısır'daki İsis, hem cennetin, hem yeryüzünün hem de yer altı dünyasının tanrıçası olarak görülmektedir. Fakat yazarlara göre, bir tanrıçanın bünyesinden bulunan birden çok rol, zamanla başka tanrıçalar arasında paylaştırılmıştır. İlahi bütünlüğü tamamlayan bu roller, artık farklı tanrıçalar tarafından üstlenilmiştir, böylece hayatın her alanına hükmeden tanrıçanın gücü de aynı şekilde başka tanrıçalar arasında taksim edilmiştir.

“Kutsal Evlilik” başlığını taşıyan ikinci bölümde, baharın ilham verdiği bir ritüel olarak kutsal evliliğin, bu kültürdeki anlamına ve bu vesileyle tanrıçanın doğa ve bereketle olan sıkı birlikteliğine temas edilmektedir. Yazarlar, tezlerini bir ileri aşamaya taşıdıkları bu bölümde de verdikleri örneklere devam ederek, Anadolu ve Yunan medeniyetlerindeki tanrıça mitlerine değinmektedirler. Ayrıca bu bölümde yazarlar, tarihin başlangıcından itibaren hâkim olan Ana tanrıça'nın (The Mother God), yerini bir baba tanrıya (The Father God) nasıl bıraktığı konusuna geniş yer ayırarak, bu süreci Babil Yaratılış destanı olan Enuma Eliş ile başlatırlar. Onlara göre, mitte tanrı Marduk'un, ilksel tanrıça Tiamat'ı öldürüşü bunun bir temsili anlatımını sunmaktadır. Buna ek olarak, bu mite dair başta Eliade olmak üzere birçok dinler tarihçisinin farklı şekilde getirdikleri yorumlara eserde temas edilmemesi dikkati çekmektedir. Yine yazarlar, artık zamanla kanlı savaşların dünyaya hâkim olması, dolayısıyla güneşin öne çıktığı kahraman mitlerinin de ortaya çıkışını bu sürecin başlangıcı olarak görürler. Onlara göre, tanrıça kültüründe dişliliği öne çıkaran ayın gizemi, yerini kralıklardaki gücü sembolize eden eril güneşe bırakmıştır. Nihayetinde de zaman içerisinde Yahudilikteki Yahve, Yunan mitolojisindeki Zeus gibi bir Baba tanrı tam olarak hâkimiyeti ele geçirmiştir. Bu anlamda, Adem ve Havva mitiyle zirveye oturan eril bir tanrının hakimiyeti sürecinde, tüm yaratılanların annesi olarak Yunan mitolojisindeki Pandora ile ilişkilendirdikleri “Havva” figüründeki

olumsuz anlam üzerinde vurguda bulunurlar. Bu bölümde öne sürdükleri teze göre; tarihte, ana tanrıçaların bir baba tanrının arkasına itilmesi, bir başka ifadeyle tanrıçanın oturduğu yerden alışı olması tanrıça imajının olumsuz yöndeki değişimi ile vuku bulmuştur. Tabii bu imaj evriminden nasibini tanrıçanın beşeri temsilcisi olan kadın da almıştır.

Bunun yanı sıra, yazarlara göre, tarih sahnesinden kaybolduğunu sandığımız tanrıçalar günümüzde halen etkinliklerini korumaktadırlar. Bu açıdan kitabın ikinci bölümünde Eski Ahit'teki saklı tanrıçalara atıfta bulunmaktadır. Belki de eserin en ilgi çekici tezi, Hıristiyanlıktaki Meryem'in tanrıçanın geri dönüşü olarak görülmesidir. Bu iddiaya göre Meryem, tanrıçalar halkasının sonuncusudur. Hatta önceki sayfalarda zikredilen çok sayıdaki tanrıçanın imajları doğrudan, Hıristiyanlıkta merkezi bir rol üstlenen tanrının annesi olarak kabul edilen "Meryem" figürüne aktarılmıştır. Son olarak, bu fikirlere ister katılalım ya da karşı çıkalım yazarların tezlerini, eserlerinde gayet başarılı bir şekilde işlediğini söylememiz gerekir. Okuyucu, kitabın başından sonuna kadar bu teze ikna edecek entelektüel malzeme ile karşı karşıya bırakılmaktadır. Yalnız, yazarların bu tezi gerek ele alırken gerekse de işlerken yapmış oldukları tarih okumaları onları maalesef monolitik bir perspektife sürüklemiş gibi gözükmektedir. Örneğin tanrıça kültürünün marjinal, eleştiri alan bazı yönlerinden eserin hiçbir yerinde bahsedilmemektedir. Ayrıca, tanrıça kültürünün bulunduğu eski toplumlarda kadının üstün statüsüne dair ısrarları, tarihsel ve sosyolojik açıdan başka kaynaklarda verilen bilgilerle tenakuz içerisindedir. Yine tarihsel süreçte yaşanan bir değişimin çok yönlü sebepleri düşünülmez, yalnızca bir faktöre indirgenmesi eleştirilmesi gereken bir başka husustur. Her şeye rağmen yine de, "The Myth of The Goddess", Dinler Tarihçilerinin atlamaması gereken bir çalışma olarak daha çok konuşulacağı ve tartışılacağı benzenmektedir.

Maksude KURT

(Y.L.Öğr., Rize Üniv. S.B.E.)

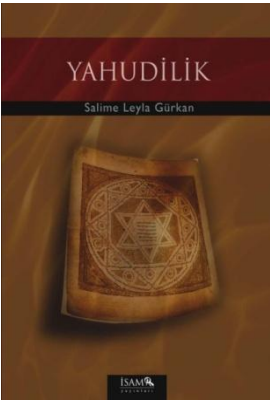
Ötekini Anlamak

Yahudilik, Salime Leyla Gürkan,
İsam Yayınları, İstanbul, 2008, 278 s.

Amerika dönüşünde Konferansını dinlediğim bir hocamız, heyecanla bazı şeyleri eleştiriyordu. Eleştirdiği şeylerden aklımda kalan en önemlisi Türkiye'deki dinler tarihçilerinin Yahudiliğe haddinden fazla yer verdikleri meselesiydi. Üstada göre, dünya genelinde nüfusu yaklaşık 20 milyon civarında olan bir topluluğun dinine derslerde ve araştırmalarda ancak dünya nüfusu içinde kapladıkları alan kadar yer verilmeliydi. Yedi milyara yaklaşan dünyada 20 milyon deve de kulak bile sayılmazdı. Bu yüzden de ısrarla müfredattan tamamen çıkarılmasını bu olmazsa da bir derste işlenen bir konu olarak geçiştirilmesi gerektiğini, aksi davranışın hiçbir şekilde pragmatist olmadığını söylüyordu. Böylesi bir söylem de öncelikle bir mantık hatası vardı. Demografik yapıyla kültürel, felsefi ve dini ağırlık aynı şey değildir. Bir topluluğun yeryüzünde kapladığı yer küçük olabilir ama etkisi fazla olabilir ya da atasözünde

söylenenin aksine cürmünden büyük yer yakabilir. İkinci olarak incelenecek ya da eğitimi verilecek dinsel ya da felsefi geleneğe müntesiplerinin sayısına bakarak karar verilmez. O takdirde bugün müntesibi hiç bulunmayan dinleri araştırmanın ya da öğretmenin hiçbir mantığı olmayacaktır.

Yahudilik ya da Musevilik tarih sahnesine çıktığı andan itibaren sürekli çok küçük bir topluluğun dini olarak kalmıştır. Üstelik bu küçük topluluk yüzlerce yıldır hem sürgün hayatı yaşamakta hem de muhtelif

ülkelere dağılmış, parçalanmış bir yapıya sahiptir. Yahudilik ise müntesiplerinin onca parçalanmışlığa yeryüzünün muhtelif belde-lerine yayılmış olmasına rağmen ayakta kalmayı başaran bir dindir. Ve artık din olmanın ötesine geçmiş ve bir kimlik haline gelmiş, ırk ve inanç öylesine içice geçmiştir ki, artık birini diğerinden ayrı ifade etmek neredeyse imkânsızlaşmıştır. Şili'den Urugay'a, Avustralya'dan İran'a, G. Afrika'dan Özbekistan'a, Hindistan'dan Kosta Rika'ya kadar dünyanın hemen hemen her yerinde olan ikinci bir halktan daha söz edilebilir mi? Yine buldukları ülkelerin neredeyse tamamında sosyal, kültürel, politik ve ekonomik hayatın ya fiilen içinde ya da geri planında olmayı başarabilen başka bir halk var mı? Birçok yerde istenmeyen adam ilan edilip sürekli sürgün pozisyonunda olmasına rağmen buldukları yerde hızlı bir şekilde kök salmayı başarabilen başka bir halk var mı?

Evet, Yahudileri diğer insanlardan ayrı kılan özgün yapan yönleri hakkındaki yukarıdaki soruları çoğaltmak pekâlâ mümkündür. Bu yüzden Yahudilik/ler sadece dinler tarihinin konusu olamayacak kadar girift ve geniş bir konudur. Kaldı ki ülkemizde yapılan özgün çalışmalar bir elin parmaklarını geçemeyecek kadar azdır. Hz. Peygamberin Mekke'de davetine ilk başladığı anlardan itibaren Müslümanların şöyle ya da böyle yakından ilişkide oldukları en önemli topluklardan birisi Yahudilerdir. Özellikle Medine'ye hicretten sonra ilişki, diyalog, işbirliği ve çatışma gibi farklı boyutlarda devam etmiştir. Tarihsel süreç içerisinde Müslümanlar zaman zaman açıklama gerektiren konularda kendi literatürlerinde bulamadıkları bir konu için Yahudi metinlerine müracaat etmişler ve "İsrailiyat" adı verilen rivayetlerin ortaya çıkmasına neden olmuşlar; zaman zaman da Yahudiler İslam düşünce sisteminden fazlaca etkilenmişler ve Maimonides gibi Yahudi tarihi açısından son derece önemli bir isim bütün düşünce sistemini İslam kelimeleri üzerine bina edecektir. Ya da Kabbala ve Hurufilik arasındaki benzerlikler birçok araştırmacının hangi geleneğin diğerini etkilediğini izah etmekte zorlamasına neden olacak kadar içice geçmiştir.

1492’de İspanya’dan sürülen Yahudilere Osmanlı kucak açmış ve onları ülkenin muhtelif yerlerine yerleştirerek hayatlarını sürdürmelerini sağlamıştır. O tarihlerde kimsenin istemediği (1290’da İngiltere’den, 1394’de Fransa’dan sürülürler.) bu insanlara sadece Osmanlının kucak açması manidardır. Aramızda böylesine derin tarihsel bağlar ve karmaşık ilişkiler bulunan bu halkı ve dinlerini anlamak son derece önemlidir. Bu yüzden ülkemizde yapılan ve yapılacak olan özgün çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu bağlamda Salime Leyla Gürkan’ın “Yahudilik” üst başlığını taşıyan çalışması diğer çalışmalardan bir adım öne çıkmaktadır. Kuşkusuz girişte belirttiğimiz Yahudiliği konuşmanın gereksiz olduğunu, zaman kaybı olduğunu düşünen bakış açısına rağmen gerek İslam dünyasında gerekse ülkemizde birçok eser ortaya konmuştur. Ancak bu eserlerin büyük bir kısmı reddiye tarzında hazırlanan ve karşımızdaki “tanıma”ya yarayan eserler olmaktan çok “tanımlama”ya ve “mahkum” etmeye dönük çalışmalardır. Gürkan’ın çalışması ise bir örneğini Baki Adam’ın “Yahudi Kaynaklarına göre Tevrat” adlı özgün çalışmasında gördüğümüz tarzda “Yahudilik”i tanımamıza ve anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Salime Leyla’nın çalışması ilk bakışta benzer Yahudilik çalışmalarından ayrılmakta ve salt bir Yahudi tarihi kitabı olmanın ötesine geçmektedir. Çalışmasında Yahudiliği, Tarihi, Teolojik ve Pratik olmak üzere üç bölümde ele alan Gürkan, tarihi süreç başlığı altında hem Yahudiliğin hem de İsrailoğullarının tarihsel seyrini ortaya koymaktadır. Avram (İbrahim)’la başlayan modern İsrail devletiyle günümüze kadar uzanan İsrailoğullarının öznel tarihi, kitabın bu bölümünde okura bütüncül bir tarihsel perspektif kazandıracak tarzda işlenmiştir. Öyle ki, Yahudilerin Müslümanlarla ve diğer toplumlarla olan ilişkileri de bu bağlamda ele alınmış ve ana hatlarıyla ifade edilmeye çalışılmış.

İkinci bölümde Yahudi teolojisindeki Tanrı, Tevrat/Kutsal Kitap, İsrail, Peygamberlik, Ahiret İnancı, Mesih düşüncesi, Yahudi mistik geleneği olan Kabala gibi temel hususlar ele alınmış. Üçüncü bölümde ise Gürkan “otorite oluşturma noktasında inançtan

ziyade, pratiği öne çıkararak bir din" (s.61) olarak nitelendirdiği Yahudilikteki "Pratik Boyut"u incelemektedir. İsrailoğullarının asırlardır süren diaspora yaşamları ve dünyanın dört bir yanına yayılmalarına rağmen geleneklerine ve kimliklerine bu denli sahip çıkmalarının asimile olmamalarının sebeplerinden birisi belki de onların pratiğe verdikleri bu önem olsa gerektir. Öyle ki, bu pratiklerini çoğu zaman dünyanın diğer halklarına da kabul ettirmişlerdir. Uluslar arası taşımacılık yapan havayolu şirketleri sayılarının azlığı ya da çokluğuna bakmaksızın Yahudilere özel (koşer damgalı) menü bulundurmaktadır. İlk bakışta bunun onların ekonomik ve siyasal güçlerinin bir göstergesi olduğu düşünülebilir. Lakin diğer taraftan onların ne olursa olsun gelenek ve inançlarına bağlılıklarının bir göstergesi olduğu da unutulmamalıdır. Çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir ülkede bile seyahat acenteleri mola saatlerini namaz vakitlerine göre ayarlama ya da benzeri hassasiyetleri göstermezken dünyanın en seküler turizm şirketleri bile Yahudi dininin pratiklerini dikkate alarak hareket etmektedir.

Gürkan eserinde, pratik boyut bölümünde doğum, evlilik, ergenlik, ölüm gibi konuların yanında yeme içme kuralları, temizlikle ilgili uygulamalar, ibadet ve bayram, yabancılarla münasebetler ve onların dine kabulleri gibi konuları işleminin yanı sıra günümüzün önemli konularından birisi olan kadın konusunu ele almaktadır. Kitap detaylı bir kronoloji, tarihsel dönemleri gösteren birkaç harita ve sözlük bölümüyle son bulmakta. Eserin güzel ve kapsayıcı olduğu ve okura bütün olarak Yahudilik hakkında ciddi bir perspektif kazandıracağı aşikar.

Cengiz BATUK

(Y.Doç. Dr. OMÜ. İ.F.)

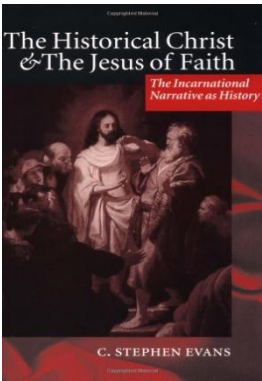
**The Historical Christ and the Jesus of Faith:
The Incarnational Narrative as History, C. Stephen Evans,**
Oxford: Clarendon Press, II. Baskı, 2004, xiv + 386 s.

Bilindiği üzere Yeni Ahit, kilise tarafından tarihsel olarak doğru kabul edilen bir Nasıralı İsa hikâyesi sunar. Bununla birlikte son iki yüzyıldır hem Kilise içindeki hem de Kilise dışındaki araştırmacıların İsa konusundaki incelemelerinde ve Kilisenin onun hakkındaki idraklerinde önemli değişiklikler meydana gelmiş ve bu hikâyenin gerçeklik değeri kritiğe tabi tutulmuştur. Aydınlanma çağı ile birlikte Kitabı Mukaddes araştırmacıları ve teologların Hıristiyan geleneğini ve özellikle de İncilleri bilimsel metotlar ışığı altında ele alıp incelemeleri tabii olarak "tarihin İsa'sı" ile onun ölümü sonrası ilk Hıristiyan cemaatinin ona bağlılıkları sonucu gelişen ve kuramsallaşan "imanın Mesih'i" arasında bir ayırımı gidilmesine sebebiyet vermiş ve bu dönemden itibaren tarihin İsa'sının kim olduğu ve temel misyonunun ne olduğunu araştıran ve sorgulayan çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmalarını deskriptif olarak ortaya koyarak ortaya çıkan bulgular hakkında Türk okuyucusunu bilgilendirmek amacıyla ülkemizde de Mahmut Aydın tarafından Tarihsel İsa: İmanın Mesih'inden Tarihin İsa'sına (2002) isimli bir çalışma kaleme alınmıştır.

Stephen Evans'ın Tarihsel Mesih ve İmanın İsa'sı adlı eseri,

İsa'nın hikâyesinin tarihselliğinin halen bir problem olup olmadığı ve problemse niçin böyle olmaya devam ettiği sorularını açıklığa kavuşturmak için kaleme alınmış bir çalışmadır (s. VI). Kitabının başında çalışmasının bir apoloji ürünü olmadığını ifade etmesine karşın (s. VII) Bevens'in kitabını bu tür bir teşebbüsün ürünü olarak görmek mümkündür. XIV bölümden oluşan kitapta İsa'nın hikâyesinin tarihselliği problemi, modernitenin probleme yanıtları, imanın epistemolojisi, inkarnasyonun mantıken mümkün olup olmadığı, tarihsel araştırmalar

ve sıradan Hıristiyanlar üzerindeki etkileri gibi temel konular üzerinde durulmaktadır.

Yazar, kitabında "Incarnational Narrative" olarak isimlendirdiği Tanrının oğlunun dünyevi kariyeri, yani İsa'nın yaşamı, ölümü ve yeniden dirilişine yönelik hikâyenin, tarihselliği içerisinde makul ölçülerde kabul edilebileceğini göstermeye çalışmaktadır. Bunu yaparken hikâyenin tarihselliğinin hala bir problem olarak ortada durduğuna da vurgu yapan yazar (ss. 67-72), yaygın olarak yapılan İmanın Mesih'i ile Tarihin İsa'sı arasında ayırımının sürdürülemeyeceğini ifade etmektedir (bkz. ss. VI-VII). Kaldı ki Bevans, bu tezini başlığına da taşımış ve kitabına Tarihsel Mesih ve İmanın İsa'sı üst başlığını koymuştur. Bevans, imanın konusu olan Mesih'in tarihsel olarak görülmesi gerektiğini dile getirmektedir. Çünkü ona göre tarihsel İsa araştırmalarının yeniden inşa ettiği İsa, aslında daima imana yönelik ifade ve anlayışlar tarafından şekillendirilmiştir.

Evans, kitabında "Incarnational Narrative" olarak isimlendirdiği olgunun tarihselliğine inanmayanları ikna etmeye dönük bir yaklaşım içine girmemektedir. Dahası çağdaş Yeni Ahit araştırmalarını ve bu araştırmaların dayandığı felsefi ve literal faraziyeleri dikkatli bir şekilde inceleyen Evans, bu çalışmaların kilisenin İsa hakkında sunduğu hikâyenin doğruluğuna inanan sıradan Hıristiyanların inancına zarar vermediğini belirtmektedir (ss. 302-320).

Birçok araştırmacı tarafından tarihsel İsa araştırmalarının imanları üzerindeki yansımaları hakkında bilgi sahibi olmak isteyen Hıristiyanlara okumaları için salık verilen bu çalışma, tarihsel İsa araştırmaları ve bu araştırmaların ortaya koyduğu İsa portresi hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen araştırmacı ve okuyucuların oldukça istifade edebilecekleri bir çalışmadır.

Süleyman TURAN

(OMÜ, Dinler Tarihi Arş. Gör.)

